Skelleftebygden

TIDNING FÖR LOKALHISTORIA 1/2022

Tema: Demokratins framväxt inom väckelsen, nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen

Från NV/Skellefteå Museum, färglagd

Innehåll

S. 3	Ledare: Omvälvande årtionden!	Rolf Granstrand, Sunnanå
S. 4	Några av demokratins pionjärer – Nykterhetsrörelsen	Elisabeth Wiklund, Bureå
S. 8	Nykterhetsdemonstrationer	Stig Sandström, Ersmark
S. 11	Ja eller nej till rusdrycksförbud	Jörgen Andersson, Skellefteå Museum
S. 12	Från prästvälde till lekmannastyre	Karl Axel Lundqvist, Sunnanå
S. 15	Rösträttsrörelsen och de frisinnade	Rolf Granstrand, Sunnanå
S. 17	Arbetarrörelsen och demokratin	Christer Larsson, Ursviken
S. 19	"En lifsfråga af första rang"	P.O. Enquist, Sjön, Hjoggböle

Tidskriften *Skelleftebygden* ges ut av SKEFO, Skelleftebygdens lokalhistoriska förening.
Rolf Granstrand, redaktör och ansvarig utgivare *070-266 87 23, rolf.granstrand46@gmail.com*
Stig Sandström, redigering och grafisk form, *stigsand49@gmail.com*
Foton – om inte annat anges – från Skellefteå museums bildarkiv

SKEFO

Föreningens adress:
Skelleftebygdens lokalhistoriska förening, SKEFO
Nordanå, 931 33 Skellef-
teå www.skefo.se

Ordförande:
Rolf Granstrand, 070-266 87 23, r
rolf.granstrand46@gmail.com

Sekreterare:
Tomas Marklund, 072-200 28 83
Barbro Viklund

Medlemsavgifter:
Enskild medlem: 200 kr
Familj 2 personer: 220 kr
Ungdom under 20 år: 25 kr
PostGiro: 14 86 88-5

ÅRSMÖTE torsdag 7/4 18:30 på IOGT-lokalen Magasinsgränd 4

Hur viktig var nykterhetsrörelsen för demokratins genombrott kring 1920?

Elisabeth Wiklund, Folkrörelsearkivet, ger ett Skellefteå perspektiv – med synpunkter av Tomas Marklund.

Efter föredragen fika och sedvanliga årsmötesförhandlingar.

Nödrop!

Antal inbetalda medlemsavgifter har minskat till mindre än hälften under pandemin.

Låt oss ta nya tag!

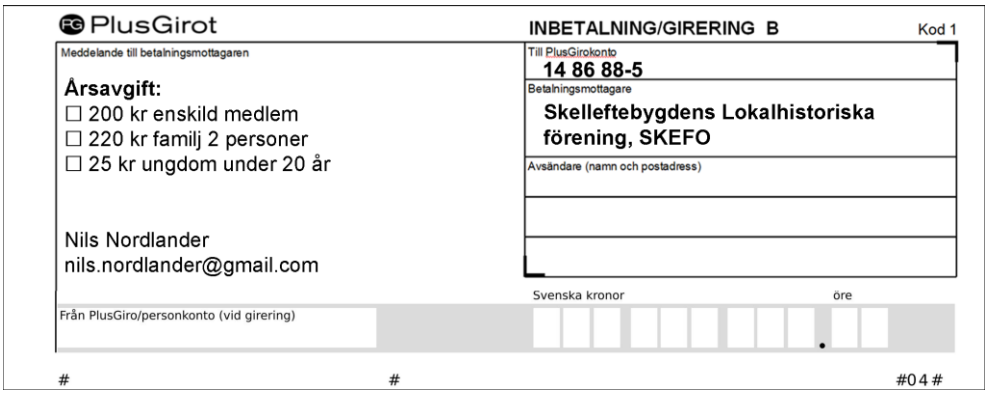
PlusGirot
INBETALNING/GIRERING B
Kod 1
Meddelande till betalningsmottagaren
Årsavgift:
☐ 200 kr enskild medlem
☐ 220 kr familj 2 personer
☐ 25 kr ungdom under 20 år
Nils Nordlander
nils.nordlander@gmail.com
Till PlusGirokonto
14 86 88-5
Betalningsmottagare
Skelleftebygdens Lokalhistoriska förening, SKEFO
Avsändare (namn och postadress)
Svenska kronor
öre
Från PlusGiro/personkonto (vid girering)
#
#
#04#

Ledare: Omvälvande årtionden!

Vid sekelskiftet 1900 var Västerbotten en efterbliven och outvecklad region i Europa. Näringslivet var ensidigt och präglades av småjordbruk och sågverksindustri.

Städerna var små och föga stadsmässiga, snarare som köpingar: Skellefteå hade bara drygt tusen invånare och Umeå lite mer än det dubbla. Länet saknade helt institutioner för högre utbildning, förutom läroverket i Umeå.

Sedan några år nådde norra stambanan Vännäs, Bastuträsk och Jörn, men vintertid skedde fortfarande transporten av resande och gods fram till Skellefteå med häst och släde med övernattning på gästgiveriet i Krångfors. Förbindelserna mellan kust och inland var mycket tidskrävande och vägnätet närmast obefintligt.

Befolkningen var politiskt omyndig. Endast några procent av den vuxna befolkningen hade rösträtt och vid kommunala val tillämpades den hundragradiga skalan beroende på inkomst och förmögenhet. I flertalet kommuner innehades makten av en handfull förmögna personer.

Arbetarna saknade fackföreningar och var utlämnade åt närmast enväldiga bolagsägare. Bolag och kyrka upplät inte lokaler till fackliga eller politiska möten. Familjerna var stora trots den höga barnadödligheten.

Hälsoläget var katastrofalt med mag- och tarmsjukdomar, tuberkulos, dåliga tänder och inte sällan näringsbrist. Frukt och grönsaker ingick inte i kosten. Dryckenskapen var omfattande. Många emigrerade till främst Nordamerika. Men så skedde en omfattande organisering …

Väckelsen var först med att sätta sig upp mot auktoriteter och bryta väg för det nya samhället. Inom och utom kyrkan samlades människor till möten och samfundsbildning.

Men även nykterhetsrörelsen fann från 1880-talet nya vägar för organisering och blev in på det nya århundradet en mäktig kraft, vilket belyses i en artikel av Elisabeth Wiklund på Folkrörelsearkivet. Och verksamheten i Ordenshus och Godtemplarlokaler blir för många en viktig plats för att ”leva demokrati”.

Just efter sekelskiftet bryter också EFS fram i Skelleftebygden med missionsföreningar, ungdomsföreningar (De Ungas Förbund) och bönhusbyggande. Karl Axel Lundqvist skildrar detta i en artikel utifrån sin bok ”Från prästvälde till lekmannastyre”.

Arbetarrörelsen är den tredje stora folkrörelsen under 1900-talets inledande år. Men den möter stort motstånd i Västerbotten och i och med nederlaget i storstrejken 1909 krossas nästan alla fackföreningar i bygden. Det dröjer till åren 1917-18 innan man åter är en kraft att räkna med, vilket beskrivs i en artikel av Christer Larsson.

Den första arbetarföreningen i Bureå – och dess uppgång och fall – är bakgrunden till P.O. Enquists mästerverk ”Musikanternas uttåg” från 1976. I dramatiserad form blev den ju nu i höstas den första stora teateruppsättningen i Sara Kulturhus.

Vi publicerar i detta nummer en något förkortad version av hans artikel från boken ”Hur arbetarrörelsen kom till Skelleftebygden”.

Det är i stället de Frisinnade som växer fram som dominerade kraft i politiken i och med att rösträtten utvidgas i två steg, 1909 och 1918. Och Västerbottensfrisinnet vinner styrka i samspel med två livskraftiga tidningsprojekt, Västerbottenskuriren och Norra Västerbotten.

Undertecknad bidrar med en artikel om hur rusdrycksförbud, nedrustning och krav på sociala reformer blir ett vinnande koncept

Med vänlig hälsning och förhoppning om givande läsning

Rolf Granstrand, ordf. SKEFO

Några av demokratins pionjärer – Nykterhetsrörelsen

ELISABETH WIKLUND, arkivassistent Folkrörelsearkivet i Västerbotten

Den här artikeln är skriven med stöd av Moa Löfboms skolarbete. Ett digert forskningsarbete, vilket medförde att hon tilldelades det lokala ungdomsstipendiet som Folkrörelsearkivet i Västerbotten, Företagsarkivet i Westerbotten och Skellefteå museum delar ut varje år.

Moas arbete finns även som en artikel på Wikipedia: https://sv.wikipedia.org/wiki/IOGT:s_historia_i_Skellefte%C3%A5v.

Nykterhetsrörelsen och IOGT växte med en enorm kraft och fart i Skellefteområdet under 1800-talets andra hälft. Hur kom det sig och varför blev det så stort just här?

Under början av 1800-talet ökade alkoholkonsumtionen något enormt. Det kan man skylla på flera olika saker. Bland annat en lag som tillät hembränning eller husbehovsbränning som man kallade det och det faktum att man såg på alkoholförtäring på ett helt annat sätt än vi gör idag.

I vissa fall betalades lönen ut i sprit och man ansåg även att, för en del jobb var det en ren nödvändighet att ta sig några styrkande klunkar för att klara av att utföra det. Man ansågs inte onykter om man kunde stå på benen och utföra sina sysslor.

Naturligtvis blev det konsekvenser som började påverka hela samhällsbilden. Man började se maniska tillstånd, rent psykiskt och fysiskt ökade hjärnblödningarna, mag- och tarminflammationer och dödligheten. Det ledde till att läkarna nu slog larm.

I Västerbotten hade människor redan börjat organisera sig i nykterhetsföreningar. I Skellefteå var det Dr. Nordlander som bildade den första nykterhetsföreningen 1840, då ansluten till svenska nykterhetssällskapet.

Genom påtryckningar av tidiga föreningar och läkare genomdrevs en lagändring som begränsade husbehovsbränningslagen. År 1860 förbjöds husbehovsbränningen helt.

Alkoholpolitiken tar fart och nu gör IOGT sitt intåg på arenan. Den första IOGT-logen i Sverige bildas i Göteborg och den får då namnet IOGT-logen nr. 1 Klippan. Det skedde 1879.

1882 bildas Skellefteås första IOGT-loge nr 125 Adlercreutz. Ordningsnumret talar om för oss vilken i ordningen logerna bildas. Vår IOGT-NTO förening 125 Skellefteå, som fortfarande är aktiv är alltså den ursprungliga första logen och var den 125:e logen som bildades i Sverige.

Carl Herman Engelbrekt Bäckström

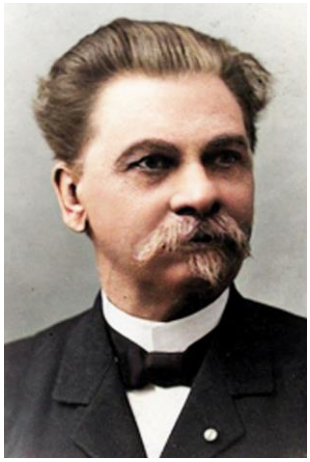

Carl Herman Engelbrekt Bäckström (1843-1930).
(Carl Franke/Skellefteå museum, färglagd)

Carl Herman Engelbrekt Bäckström var den stora drivande kraften bakom bildandet och genomdrivandet av IOGT:s stora framfart i Skellefteå. Han var till yrket föreståndare på kronohäktet. Det var då beläget på Sunnanå.

Man kan lätt misstänka att hans engagemang för ett nyktert leverne måste ha vuxit fram med det han fick bevittna och erfara i sin yrkesroll.

Han var också ett föredöme när det gällde den demokratiska idén. Alla skulle känna sig välkomna i logerna. Gamla, unga, män och kvinnor. I logerna fick man en röst som räknades när man blev medlem.

CHE insåg också att det var viktigt att starta loger i närområdena, inte bara centrala staden. Man hade ju inte så stora möjligheter att ta sig till möten som låg mil bort.

Därför bildas till exempel logerna 423 Stålhandske i Klemensnäs år 1883, 1509 Västerbottens Pärla i Bureå år 1889, 2180 Ava Borg Byske år 1896, 2435 Aftonstjärnan i Burträsk år 1897, 2916 Thor i Skelleftehamn år 1901 och 4026 Stjärnbaneret i Lövånger år 1906 med flera nästkommande årtionden.

Logen 1509 Västerbottens Pärla i Bureå

Det totala medlemstalet stiger stadigt under 1900-talets första decennier. Naturligtvis var det inte bara en dans på rosor, utan Bäckström fick ta emot både hot och sabotage i sin strävan. Men han jobbade oförtrutet vidare.

När distriktslogen grundades 1888 blir CHE Bäckström sekreterare och den som var huvudman för verksamhetens arbete. Han avgår som sekreterare 1909 efter 20 år på posten, men fortsatte med arbetet i IOGT till sin död.

Det var inte bara IOGT som engagerade CHE. Han var även ledamot i taxeringsnämnden, prästlöneombudsman, överförmyndare i landsförsamlingen, kommunalrevisor, revisor i vägstyrelsen och granskningsman av sockens kommunalutskylder.

IOGT-sångböcker (Folkrörelsearkivet i Västerbotten)

Emil Öster

Emil Öster (1863-1927). (Hulda Rådström/Storumans fotoarkiv, färglagd)

En annan mycket viktig person för logerna var Emil Öster. Han reste runt och värvade medlemmar för IOGT. Han fick i uppdrag att i 6 månader resa runt i främst Västerbotten och värva medlemmar.

Det kom att bli 10 år i samma tjänst. Hans avtryck kom att bli enormt. 3620 mil, 2445 föredrag och 99 nya loger. Han tillskrevs 2486 värvade medlemmar.

Norra Västerbotten – ett barn av rörelsen!

Några andra pionjärer var Anton och Mina Wikström, som båda i tjugoårsåldern var med och startade logen Hoppets Stjärna i Jörn 1898. Och år 1905 är de med och grundar den första Frisinnade föreningen i norra Västerbotten, likaledes i Jörn.

Men det behövs en tidning för att sprida idéerna och 1910 grundar Anton Wikström Norra Västerbotten. Några år senare flyttar makarna till Strandgatan i Skellefteå, där redaktion och tryckeri finns i samma hus.

Tidningen får avgörande betydelse för den stora framgången för nykterhetstanken och frisinnet i Skelleftebygden. Redan 1911 vinner de frisinnade valet och Anton Wikström blir riksdagsman i andra kammaren, dit han kommer att väljas många perioder ända fram till sin död 1935.

Mina Wikström blir en av de första kvinnorna som väljs in i stadsfullmäktige efter demokratireformerna kring 1920. De är båda goda exempel på hur nykterhetsengagemanget förenades med det politiska arbetet i det Frisinnade partiet

1923 Norra Västerbottens grundare, redaktör och ansvarig utgivare mellan 1913–1935 Anton Wikström (1876–1964) med fru Mina (1876–1964) och fyra barn (Sundborg&Lindberg/Skellefteå museum, färglagd)

Löftet förpliktade

Måns Karlsson har i en uppsats vid Karlstads universitet skrivit om ”Nykterhetens och rusdrycks-förbudets förkämpar – en studie om IOGT:s kampanj i Västerbotten inför folkomröstningen om rusdrycksförbud i Sverige 1922”. Där presenterar han bl.a. följande resonemang:

IOGT hade högt ställda krav på sina medlemmar, vilket bl.a. Ingrid Nilsson illustrerar genom att i sin avhandling ***IOGT – från Orden till förening*** *berätta om det livstidslöfte som varje godtemplare på varje nivå av organisationen tvingades avge fram till 1924.*

De som avgett livstidslöftet skulle avstå från rusdrycker för resten av livet. Dessutom innebar löftet att man åtog sig en skyldighet att arbeta för att även andra skulle välja att avstå från rusdrycker, vilket följande citat, återfunnet i Nilssons avhandling och skrivet av IOGT:s ordenssekreterare 1903, tydligt belyser:

”Löftet förpliktar icke blott till afhållsamhet, utan till arbete och icke blott till oavlåtligt arbete på självreformering, utan jämväl till arbete på andras reformering.”

Godtemplarhuset

Man kan inte skriva om IOGT utan att nämna och berätta lite om det fantastiska Ordenshuset, Godtemplarhuset eller Boston. Kärt barn har många namn.

Här höll logen sina möten, man anordnade danser, teater, revyer, modevisningar, boxningsmatcher, livräddningskurser eller katastrofkurser och mycket mer. Denna byggnad var belägen där Max nu ligger. Alltså i korsningen av Kanalgatan och E4:an.

1940 Ordenshuset (Skellefteå museum, färglagd)

Där byggdes den ståtliga och stora byggnaden upp år 1886. Dessvärre brann byggnaden delvis ner och man fick liksom ta nya tag igen.

Man hade redan från början tänkt sig en byggnad som inrymde teater, men det var inte ekonomiskt möjligt. Snart insåg man dock att det var en nödvändighet för att kunna fortsätta ta emot teatersällskap.

1911 stod utbyggnaden klar tack vare de insatser medlemmarna i logen kunde bidra med. Byggnaden revs 1962.

Vilka var det då som stod för detta teaterinitiativ i Skellefteå?

Ja, det var inte stadens högsta skikt, utan snarare småborgerlighet och yrkesarbetare. Under åren 1908–11 bestod logen Adlercreutz medlemmar av stadens hantverkare. Det var telefonister, bankvaktmästare, tryckare och tapetserare. Även några kvinnor med yrket "Fru" var representerade i medlemsmatrikeln.

Källa: Teaterspridningen till Skellefteå 1852–1911 av Eeva Andersen

Ordenshuset i Ursviken 1905/1906, IOGT-logen 238 Byggnadsförening Enigheten bildad 1890 (Johan Wallman/Folkrörelsearkivet i Västerbotten, färglagd)

1930-tal. Teaterföreställning i Ordenshuset (NV/Skellefteå museum, färglagd)

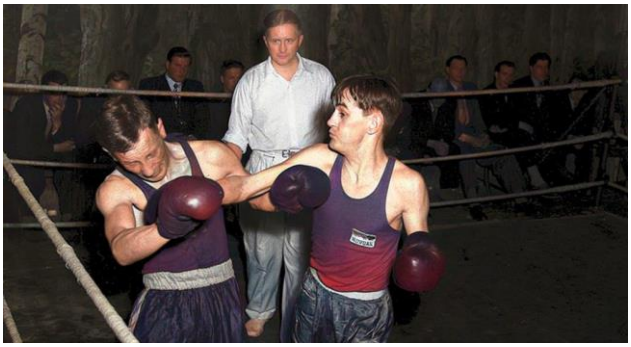

1952 Boxning på Boston (Nordsvenska Dagbladet/Skellefteå museum, färglagd)

1953 Jazzkonsert på Boston. Bertil "Casino" Forsman från Luleå, Allan Lundström, Anna-Lis Johansson, Rune Bergström och Stig Lundgren, Jörn (Wollmar Lindholm/Skellefteå museum, färglagd)

1956 Mannekänguppvisning på Boston. Skellefteå Husmodersförening var arrangör (Wollmar Lindholm/Skellefteå museum, färglagd)

Källor

IOGT:s historia i Skellefteå – Ett arbete innefattande IOGT:s utveckling i Skellefteå från 1882 fram till 1900-talet av Moa Lövbom https://sv.wikipedia.org/wiki/IOGT:s_historia_i_Skellefte%C3%A5v.

Teaterspridningen i Skellefteå 1852–1911, Eeva Andersen ur Kulturs frontlinjer – Skrifter från forskningsprogrammet Kulturgräns norr. ISBN 91-88466-56-6: https://5dok.org/article/kring-sekelskiftet-teaterspridningen-till-skellefte%C3%A5.9ynn28ky

https://samlingar.skellefteamuseum.se/

https://www.storumansfotoarkiv.se/

Folkrörelsearkivet i Västerbotten

Nykterhetsdemonstrationer

STIG SANDSTRÖM, Ersmark

År 1925 började man fira Nykterhetsfolkets dag på Kristi himmelsfärdsdag. År 1946 ville man bredda målgruppen och döpte 1946 om dagen till Folknykterhetens dag.

Historiskt sett har dagen firats genom möten, demonstrationer och genom att bära dagens kännetecken, den vita rosen.

I slutet av 1800-talet började det hållas stora nykterhetsdemonstrationer i Skellefteå. Oftast hölls de på Kristi himmelsfärdsdag men även vid andra tillfällen.

Här berättas om några av dessa tillfällen.

Annandag pingst 1903-06-01 – Västerbottens distriktsloges årsmöte

Torget från söder/Nygatan mot Kanalgatan. Vid standaret till höger nykterhetstalare Emil Öster i hög hatt, poliserna Lövstedt och Lindgren samt fjärdingsman John Bäckström (NV/Skellefteå museum, färglagd)

Detta var det största demonstration som hållits i staden före 1929 med undantag av arbetardemonstrationen 1917. Antalet deltagare i den 24-gradiga värmen uppskattades till 1500 personer från fem föreningar.

1962 Godtemplarlokalen ”Boston” rivs (Enar Sundling/Skellefteå museum)

Söndag 1933-08-06 – Västerbottens distrikt av S. G. U. 10e sommarting

1933-08-06 Tåget avgick kl. 3 från Godtemplarhuset i korsningen Viktoriaesplanaden-Kanalgatan och är här där Boströmsbäcken korsar Nygatan på väg mot Nordanå. Huset före grönområdet och före planteringarna efter Viktoriaesplanaden innehåller Café Biljard (Abel J Tjernlund/Skellefteå museum, färglagd)

Festen pågick både lördag och söndag och resulterade i intäkter på 7000 kr och en vinst på 2000 kr.

På söndagen var det idrottstävlingar på Norrvalla för medlemmarna i Sveriges Godtemplares Ungdomsförbund.

Ute på festplatsen på Nordanå bjöds det på musik, deklamation av Norrans chefredaktör Zolo Stärner, folklekar, folkdansuppvisning, 50-öres tombola, m.m.

Högtidstalet om hembygden Västerbotten hölls av rektor David Jacobsson, Vindeln.

Spelmansstämman i Samskolans (nu museum) gymnastiksal var packad till bristningsgränsen. Spelmännen tävlade mot varandra och spelmän från Umeå-området placerade sig bäst. Ingvar Sjöström från Överklinten kom femma.

Skämttävlingarna var lyckade. Ungdomarna fick rida på stång och löpa under diverse hinder, m.m.

Dragkampen vanns av Polisen före Kommunalarbetarna och Brandkåren.

Dagen avslutades med friluftsteater på Nyborgs gårdsplan där Grisbacka amatörer uppförde lustspelet ”Timmerflottare” som uppskattades mycket av publiken. Under lördagen hade amatörerna uppfört Gustaf Sandgrens folkkomedi ”En spefågel” som enligt tidningarna ”spelades bra på alla händer och satte åskådarnas skrattmuskler i livlig rörelse”.

På kvällen gav S. G. U. en uppskattad supé på ordenshuset för arrangörerna.

Festtåget är nästan framme vid Nordanå. Huset i övre vänstra hörnet står på Strandgatan 14
(Abel J Tjernlund/Skellefteå museum, färglagd)

1952 Folknykterhetens dag och S. G. U. konferens

1952-05-22 Tåget från Godtemplarhuset fram till Svandammen på Nordanå och firande av Folknykterhetens dag (Nordsvenska Dagbladet/Skellefteå museum, färglagd)

Hornmusik och ABF-kören inramade nykterhetstalet som hölls av pastor Åke Sundberg.

– Vi måste sluta upp i en gemensam kamp mot ungdomsfylleriet, manade pastor Sundberg i sitt anförande. Men vi ska inte kritisera de unga, utan i stället försöka hjälpa dem att inse det bedrägliga i spriten. Alkoholen har, bl.a. genom filmen, blivit i hög grad förhärligad.

– Följderna av alkoholmissbruk blir betydligt mer ödesdigra i detta motorismens och sekundjaktens tidevarv än det var för i tiden, fortsatte pastor Sundberg, Den oerhörda listan över trafikolyckor "som kan skrivas på spritens konto" är ett belysande exempel.

– Spriten är samhällets pesthärd, sade pastor Sundberg vidare, och vi måste få bukt med den. Hur många familjer har inte gått i sär och fullkomligt ödelagts tack vare Spritmissbruk?

1952-07-13 SGU har konferens. Festtåget är vid Stadskyrkan på väg mot Nordanå. Västerbottens landskapsvapen hålls av Marianne Wixner och Björn Tornefjell.

På Nordanå ordnades bl.a. kaffeservering och dans.
(Wollmar Lindholm/Skellefteå museum, färglagd)

Ja eller nej till rusdrycksförbud

JÖRGEN ANDERSSON, Skellefteå Museum

Eftersom dryckenskapen var ett av de stora samhällsproblemen, är det kanske inte så konstigt att flertalet av de partier som var pådrivande i demokratiseringen av det svenska samhället, alltså de frisinnade och socialdemokraternas två falanger, alla förde fram kravet om allmänt rusdrycksförbud.

Och 1922 fick man igenom att frågan skulle prövas i en folkomröstning, den första i landets historia. Jörgen Andersson vid Skellefteå Museum presenterar här resultatet.

Söndagen den 27 augusti 1922 genomfördes en folkomröstning om fullständigt rusdrycksförbud, som gällde framställning, innehav, införande eller överlåtelse av alla slags drycker med mer än 2,25 viktprocent alkohol.

I Skellefteå stad kunde man rösta i rådhuset mellan klockan 9 på förmiddagen och klockan 9 på kvällen med uppehåll mellan 11-1 och 5-6, då gudstjänst pågår, som tidningen uttryckte det.

Den 29 augusti kan tidningarna redovisa resultatet av folkomröstningen. I Västerbotten var det ett stort övertag för de som röstat Ja till rusdrycksförbud, 81,4% ! De som röstat Nej var endast 18,6%.

I Västerbotten var frisinnet och nykterhetsrörelsen stark, vilket förklarar den stora segern för anhängarna av ett allmänt rusdrycksförbud. För landet som helhet var siffrorna annorlunda; 49% för ett förbud medan 51% röstat Nej. Riksdagen avvisade därför förslaget.

I Skellefteå stad röstade 62 % Ja för ett förbud medan 38 % röstade Nej. Det kanske kan förklaras med att det fanns ett bryggeri i staden och att det fanns människor som livnärde sig på restaurangverksamhet, men också nationellt hade städerna en högre andel Nej-röstande.

Men i Skelleftebygdens alla byar var stödet starkt för rusdrycksförbud. Men inte lika starkt överallt. Varför hade t.ex. Ljusvattnets valdistrikt 40 % som röstar Nej till ett rusdrycksförbud? Har det funnits någon i byn som kraftfullt verkat för Nej-sidan? Ett annat valdistrikt som också hade en tämligen hög andel Nej-röster var Stavaträsk, där 33 % röstade Nej till förbud.

Det valdistrikt som hade den högsta andelen Ja-röster var Norsjö västra. 228 personer röstade Ja till ett förbud och endast en person röstade Nej. Vem var den mannen?

Vi kan av tidningens redovisning se att det var just en man. Valets röstsedlar var könsmärkta. Så man kan se att i exempelvis Kågedalens valdistrikt röstade endast 6 av 491 kvinnor Nej till ett förbud; alla övriga var för.

VALDISTRIKT	Antalet Ja-röster		Antalet Nej-röster		Ant. proc. Ja-röster
	män	kvinnor	män	kvinnor	
Umeå stads:	566	829	493	315	63
Skellefteå stads:	235	396	249	136	62
Bureå	302	312	42	10	90.7
Nedre Bäcks:	129	123	20	3	91.6
Öhrvikens:	110	116	39	8	83
Sjöbotten:	66	77	19	8	84.1
Fahlmarks:	87	79	24	10	83
Hjoggböle:	87	74	31	7	81
Kågedalens:	483	485	57	6	93.9
Hebbersfors:	226	194	36	8	91
Skellefteå norra:	411	430	84	20	89
Medle:	206	214	33	6	91
Svanströms:	115	101	59	20	73
Ursvikens:	324	359	68	15	89
Bergsbyns:	253	276	45	3	92
Skellefteå södra:	352	330	69	23	86
Gummarks-Noret:	211	189	40	7	89.5
Klutmarks:	210	209	51	22	85
Finnfors:	118	107	24	8	87.5
Stavaträsks:	71	43	45	12	66.1
Myrhedens:	105	89	10	2	94
Ullbergsträsks:	87	76	18	—	90.5
Jörns:	321	323	119	34	80.8
Byske	465	426	110	35	86
Ostviks:	431	398	64	9	92
Fällfors:	148	128	20	—	93
Åbyns:	441	203	65	10	90
Ålunds:	120	97	13	—	94.3
Norrlångträsks:	148	114	20	7	90.3

I kampen för kvinnlig rösträtt, som förts decennierna tidigare, fanns som samlande kraft Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt, LKPR. Även i förbudsomröstningen fanns en landsförening; LFUF, Landsföreningen för folknykterhet utan förbud, som bildades i februari 1922. Jag känner dock inte till några lokalföreningar i Västerbotten.

Skillnaderna i röstetal mellan de olika valdistrikten i Skelleftebygden vore ett intressant ämne för fortsatt lokalhistorisk forskning. T.ex. att undersöka vilka det var som verkade för ett Nej. Eller hur partiernas röstetal vid riksdagsvalet året innan återspeglas i resultatet från folkomröstningen.

Från prästvälde till lekmannastyre

KARL AXEL LUNDQVIST (red. Rolf Granstrand)

Den demokratiseringsrörelse som bröt fram under nittonhundratalets två första årtionden omfattade inte bara kommunalpolitiken och kraven på allmän och lika rösträtt för män och kvinnor till Sveriges riksdag utan också det kyrkliga livet.

Denna aspekt av demokratiseringen har ingående belysts i Karl Axel Lundqvists monumentala verk ”Från prästvälde till lekmannastyre”, utgiven 2008.

Utgångsläget vid sekelskiftet 1900 var att det helt saknades EFS-föreningar och kristna ungdomsföreningar i Skelleftebygden. Det som fanns av ”föreningsstrukturer” i den stora Skellefteå Landsförsamling var dels kyrkostämma och kyrkoråd, dels Skellefteå Missionsförening, grundad av kyrkoherde Simon Brandell 1878.

Denna förening, som bl.a. ordnade de stora missionsfesterna vid midsommartid och som samlade många tusen församlingsbor, var helt kontrollerad av prästerskapet med kyrkoherden som självskriven ordförande och de båda komministrarna som sekreterare respektive kassör.

Den första EFS-föreningen

Redan 1888 bildades en självständig missionsförening i Klemensnäs, Furunäs och Nyhamn och året därpå slöts avtal mellan Skellefteå Ångsågs AB och tjugosju av dess arbetare om bygge av ett bönhus i Klemensnäs.

Detta första bönhus stod färdigt året därpå, 1890. Tio år senare, i mars år 1900, meddelades till EFS ledning i Stockholm att denna förening önskade anslutning till stiftelsen, liksom en motsvarande i Byske året innan.

Att de första EFS-föreningarna i bygden tillkom just i dessa sågverkspräglade områden kan synas förvånande, men måhända medförde inflyttningen och den sociala dynamiken en större öppenhet för behovet av självständig organisering vid sidan av kyrkan.

Och ännu hade ju inga fackföreningar eller arbetarföreningar bildats som kunde utgöra samlingspunkter. Så t.ex. bildades den första fackföreningen i Klemensnäs först den 14 juli 1912, som avdelning 29 av Svenska Sågverksindustriarbetareförbundet.

Det dröjde ända till 1908 innan ännu en nybildad missionsförening sökte anslutning till EFS och det var i ett annat sågverkssamhälle, nämligen Bureå. Och så ytterligare en förening, i själva staden, på hösten 1908.

Under de följande tio åren bildades EFS-föreningar i flertalet orter och större byar i den stora församlingen. Rörelsen kom att få en alldeles speciell betydelse just i Skelleftebygden.

1979 EFS bönhus i Sävenäs (Skelleftehamn) från 1922 (Annika Sander, Skellefteå museum)

De Ungas Förbund

Det var dock de yngres engagemang och organisering som kom att bana vägen. År 1902 bildades på riksplanet De Ungas Förbund, som en ungdomsorganisation knuten till EFS.

Och redan 1906 hade tolv föreningar bildats i Skellefteå Landskommun, nämligen i Medle, Skråmträsk, Tjärn, Hedensbyn, Bergsbyn, Sävenäs, Bureå, Sjöbotten, Ersmark, Kusmark, Kåge samt i själva staden.

Under de följande fyra åren tillkom ungdomsföreningar också i Boviken, Innervik, Ragvaldsträsk, Röjnoret, V. Hjoggböle och Nyholm.

1907 Från när Frostkåge DUF bildades. Bilden tagen på Danielsberget och i bakgrunden skymtar gamla skolan, nuvarande bönhuset(Skellefteå museum, färglagd)

Karl Axel Lundqvist skriver: ”Man kan inom dessa föreningar skönja ungdomlig entusiasm och framtidstro. Man bar på drömmar och förhoppningar om att väckelsen skulle bryta fram och väcka, särskilt de unga, ur deras andliga sömn, och man bidade tålmodigt ”Herrens tid” och ingripande.

Själva den namnform, som somliga föreningar hade som ett komplement till det övriga, pekar i denna riktning. Vi möter således namn som ”Senapskornet” i Sävenäs, ”Ihärdig” i Boviken, ”Vårblomman” i Klemensnäs och ”Hoppets stjärna” i Ragvaldsträsk.” (a.a. s.245).

Inte minst dessa föreningsnamn har en slående likhet med namnen på de Godtemplarloger och ungdomsloger som tillkommit något årtionde tidigare i dessa bygder.

Och också verksamheten har betydande likheter, även om DUF-föreningarna inte hade kraven på allmänt rusdrycksförbud, allmän rösträtt, nedrustning och sociala reformer på sina banér.

Deras ”löften för livet” gällde en annan gemenskap, men förvisso hade DUF-arna lika starka drömmar och förhoppningar om ett annat liv. Och de demokratiska arbetsformerna, organisationsarbetet och arbetet för egna lokaler – godtemplarlokaler, bönhus eller Folkets Hus – delades av alla de stora folkrörelserna. Liksom möjligheterna för kvinnor att delta på något så när jämlika villkor.

Även i De Ungas Förbund var kvinnorna ofta aktiva även i styrelsearbetet, t.ex. som sekreterare. Så var bl.a. fallet i DUF-föreningarna i Tjärn, Hedensbyn, Medle, Nyholm, Ske-å stad och Boviken. I Klemensnäs var det lika många kvinnor som män i styrelsen vid bildandet 1913.

Styrelsearbetet liksom byggandet av egna lokaler kom att tjäna som en skola i demokrati, vilket fostrade många medlemmar till framtida förtroendeuppdrag i kommuner, landsting och riksdag efter de politiska reformerna kring 1920.

Motstånd inom kyrkan

Bildandet av självständiga EFS- och DUF-föreningar utom kontroll för kyrkan och prästerskapet väckte irritation och direkt motstånd. Den innebar att kyrkans kontroll över missionsarbetet, gudstjänster och predikningar samt ungdomsarbetet i hög grad försvagades.

Under sommaren 1908 samlades det tämligen nybildade stiftets präster till gemensamt möte i Luleå och formulerade en omfattande kritik mot den självständiga utvecklingen inom EFS, som var under framväxt inom många av församlingarna i stiftet, inte bara i Skellefteå.

Men här blev motsättningen särskilt stark. Föreningarna har tillkommit ”utan vår vetskap och mot vår önskan”, som församlingens tre präster klargjorde i ett gemensamt uttalande i Skellefteblad den 17/12 1908.

Det var andre komministern, Johan Söderlind, som var särskilt uttrycklig i sin kritik. Han var starkt influerad av den s.k. församlingsrörelsen, som betonade kyrkans ansvar för alla döpta och konfirmerade församlingsmedlemmar och motsatte sig särskild organisering av ”de mest fromma”.

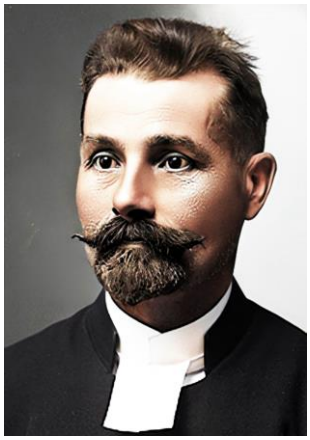

Pastor Johan Söderlind (1866-1951). (Sundborg&Lindberg/Skellefteå museum, färglagd)

Kyrkoherdevalet 1922

Den avgörande striden mellan dessa två riktningar kom att ske vid kyrkoherdevalet i Skellefteå Landsförsamling 1922, som kom att ske i två steg, dels den 1 oktober och dels – efter överklagande – den 18 april 1923.

Huvudfavorit var den ovannämnde, akademiskt mycket välmeriterade ”Doktor Söderlind”. Mot honom kandiderade församlingens andre

komminister K.A. Fellström, som kommit till församlingen 1915.

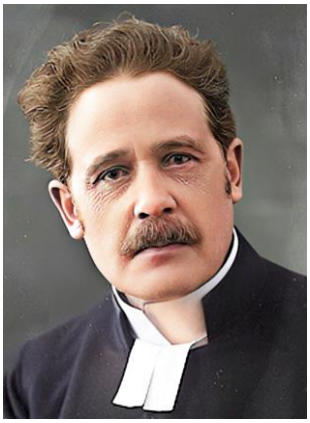

Kyrkoherde Kristian August Fellström (1878-1975). (Sundborg&Lindberg/Skellefteå museum, färglagd)

Så här beskrivs valet av Karl Axel Lundqvist:

"Vid det andra valet gick alltsammans lugnt och städat till. Trängseln var dock enorm, speciellt i landskyrkan (val skedde även i Ersmarks skola). Somliga svimmade, inträngda i en kompakt folkmassa i timmar.

De som bodde i kyrkans närmaste omgivningar hade uppmanats att låta de längre bort boende få rösta först.

Valet drog ut på tiden. Kl. 22 på kvällen sattes ett extra tåg in för att transportera de röstande från staden till Kallholmen (Skellefteå hamn).

Först kl. 04.25 på måndagsmorgonen avgavs den sista rösten. Vid röstsammanräkningen visade det sig, att Fellström hade segrat även denna gång. Nu med betryggande majoritet, 3,839 röster mot 2,869 för Söderlind. Cirka 71 procent av församlingens 9,423 röstberättigade församlingsmedlemmar hade avgett sina röster."

"Finns det överhuvudtaget exempel från andra håll i landet med så högt procentuellt deltagarantal vid ett prästval som detta? För Söderlinds vidkommande får valutgången närmast tolkas så, att han i så hög grad hade fått EFS-folket emot sig, att dessa med förenade krafter lyckats förhindra att han blev vald. För EFS-folket framstod det nästan som en ödesfråga, att den som innehade kyrkoherdetjänsten i församlingen lät dem verka fritt och självständigt, utan inblandning från hans sida. De hade funnit Fellström vara mest välsinnad i det avseendet."

Söderlind kom därefter inom kort lämna församlingen, medan Fellström kvarstod som kyrkoherde i trettio år, fram till 1952. Utgången i kyrkoherdevalet 1923 kom att få avgörande betydelse för relationen mellan kyrkan och EFS ända in i vår tid.

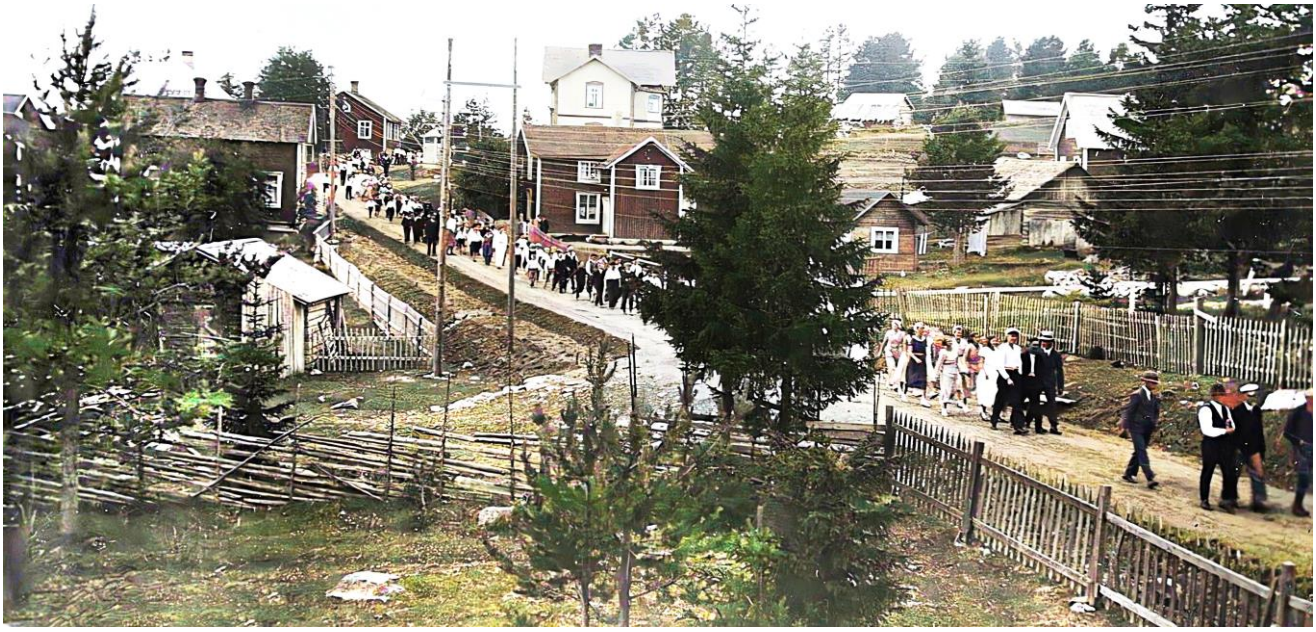

1933 DUF-ungdom på väg från kyrkan i Kalvträsk (Skellefteå museum, färglagd)

Rösträttsrörelsen och de frisinnade

ROLF GRANSTRAND, Sunnanå

Rösträttsrörelsen under 1900-talets två första årtionden präglades av vänsterns två huvudkrafter, de frisinnade och arbetarrörelsen.

Redan reformerna 1909 kom att leda till maktskifte. Nu gällde den s.k. fyrtiogradiga skalan vid kommunal- och landstingsval, dvs. ingen väljare kunde ha mer än fyrtio röster.

Men redan denna mycket ofullständiga demokratisering, räckte för att de frisinnade/liberalerna vid 1910 års landstingsval i Västerbotten blev största parti med 26 989 röster mot 25 122 för de moderata/högern. Även socialdemokraterna fick en viss framgång med 1 404 röster, vilket gav en plats i landstinget.

I december 1910 utkommer Norra Västerbotten med sitt första nummer med ”kommissionären” och landstingsmannen Anton Wikström, Jörn, som initiativtagare och efter några år som redaktör.

1908 Anton Wikström (1876-1935) gifter sig med Margareta ”Mina” Stenlund (1876-1964).

Mina satt i Skellefteå stadsfullmäktige hela 20-talet.

(Ebba Lagergren/Jörnsbygdens Hembygdsförening, färglagd)

Det nybildade frisinnade valkretsförbundet i norra länsdelen får därigenom en samlande kraft, liksom Västerbottenskuriren redan varit under tiotalet år i södra länsdelen med Gustav Rosén som redaktör.

Genombrottet 1911

Vid andrakammarvalet den 10 september 1911 gäller för första gången ”allmän och lika rösträtt”, dvs. för män som fyllt 24 år, fullgjort värnplikt, betalat skatt, inte tagit emot fattigvård eller var försatt i konkurs.

Trots att alla kvinnor – och vissa män – fortfarande utestängdes, så blev valet en strålande framgång för de frisinnade. Röstetalet i Västerbotten blev 12 154 för de frisinnade, vilket innebar 71,8 % av avgivna röster! Högern fick 4 447 röster och socialdemokraterna 310.

Alla fyra mandaten i södra valkretsen gick till de frisinnade och i den norra blev Anton Wikström, Jörn, nu för första gången riksdagsman. Han kom att behålla platsen ända till sin död 1935!

Vilka samhällsproblem var det då som låg bakom denna folkliga mobilisering och omkastning av opinionen, nästan utan motstycke i landet?

Jo, så här formuleras det i en motion från Västerbotten till partiets landsmöte:

”kraftig och målmedveten nykterhetspolitik, åsyftande allmänt rusdrycks-förbud, kvinnorösträtten, den 40-gradiga skalans slopande m.m., direkt och progressiv skattereform, effektiv kontroll på trustväsendet och åtgärder mot spekulationslusten, målmedveten aktion mot ämbetsmannaväldet, allmänna vägväsendets övertagande av staten, försvarsfrågan m.m.”[1]

Inte minst den sistnämnda var under hela perioden 1910-25 måhända den enskilt viktigaste grunden för de frisinnades framryckning i länet. Och utgifterna för krigsmakten var verkligt betungande; när liberalerna efter segervalet 1911 tog regeringsmakten var utgifterna för krigsmakten uppemot en tredjedel av statsbudgeten!

Den första generationen

Förutom Anton Wikström, som 1911 flyttat från Jörn till Skellefte stad, så var de drivande personerna spridda över Skelleftebygden:

landstingsman Nils Brännström i Ljusvattnet,
nämndeman Anton Brännström i Skråmträsk,
stationsmästare Aug. Dunér, Medle,
handlanden G.A.Fahlgren, Byske,

[1] ”Folkpartiet i Västerbotten 1910-1960” Stellan Rosén, Umeå 1960

hemmansägaren J.E. Tillgren, Jörn,
bagarmästare John Landström, Ursviken,
hemmansägare J.P. Grenholm, Stortjärn,
redaktör Zolo Stärner, Skellefteå,
H. Vikberg, Furunäs,
K.A. Edström, Bergsholmen,
folkskoleinspektör N.J.F. Almkvist,
folkskolläraren F.S. Ahlman, Klemensnäs,
ombudsman Oscar Brandt, Lövånger,
fröken Hilma Lindberg, Brännan och
grosshandlaren Emil Lagerqvist, Skellefteå.

Under 1914 hölls två val till riksdagen, dels den 5 april och dels den 6 september, och på länsnivå innebar de sammantaget en viss tillbakagång. Men i norra valkretsen, från Robertsfors till Byske, gick man fram och skickade – förutom Anton Wikström – också Olof Jonsson, Gumboda, till riksdagen.

Avgörandet skedde vid andrakammarvalen den 9 september 1917 efter en mycket hård valrörelse mitt under brinnande världskrig. Och det blev en stor framgång för de frisinnade, som ökade med nästan trettio procent till 13 507 medan högern backade.

Nu hade också socialdemokraterna vuxit till över 2 500 väljare, varav mer än hälften stödde det Vänstersocialdemokratiska partiet. (Partiet hade sprängts i två delar våren 1917.)

Valet ledde till det som brukar kallas det parlamentariska genombrottet, eftersom det ledde fram till en regering med liberaler och socialdemokrater (Edén-Brantings regering), som hade klar majoritet i andra kammaren. Och det var ju också den regeringen som fick igenom den slutgiltiga rösträtts-reformen i december 1918.

Allmän och lika rösträtt

Det första riksdagsvalet då män och kvinnor från 23 års ålder hade rösträtt genomfördes den 11 september 1921 med följande resultat i Västerbotten:

Högern 14 223, bondeförbundet 3 187, de frisinnade 19 273, socialdemokraterna 2 818 och vänstersocialisterna 4 002. Valda blev tre från högern, tre frisinnade och en vänstersocialist, nämligen redaktören för Västerbottens Folkblad, Elof Lindberg. Han var sedermera landshövding i länet åren 1943-56.

Orsaker till frisinnets starka ställning i Västerbotten

”Det får anses sannolikt, att den opposition mot svenska kyrkan som redan läseriet under 1800-talet och den i dess spår följande kristna folkrörelse utgjorde, också bidragit till att göra befolkningen lyhörd för den politiska opposition, som vid denna tidpunkt började framträda i liberalismens gestalt. Det bestående fromhetslivet i länet torde ha väsentligt bidragit till den frisinnade ideologins förankring.

Även nykterhetsintresset, som alltid ansetts utgöra en väsentlig ingrediens i norrlandsfrisinnet, torde ha spelat en betydelsefull roll för liberalismens genombrott och för den politiska radikaliseringen inom länet.”

Birger Lundström, ”En liberal region”, festskrift till Bertil Ohlins 60-årsdag 1959.

Birger Lundström var född i Ske-å landsförsamling, redaktionssekreterare för Västerbottenskuriren i Umeå, sedermera partisekreterare 1943-60, riksdagsman 1954-69 och gruppordförande i första kammaren.

Frågan om kvinnans politiska rösträtt har nu äfven här ryckt ett godt stycke framåt, detta med anledning af de tvänne föredrag, som fröken Anna Lindhagen hållit, först i måndags i stadens samskolelokal och dagen därpå i Ursviken.

Fröken Lindhagen är onekligen en af kvinnorösträttens talangfullaste förkämpar. Hon talar vid sina föredrag målmedvetet och med öfvertygelsens värme, hvarföre hon icke heller förfelar att på publiken verka medryckande. Så skedde äfven här, då hon i måndags inför en jämförelsevis talrik publik (till största delen fruntimmer) höll ett timslångt föredrag.

Följden däraf blef också, att en förening för kvinnans politiska rösträtt bildades härstädes efter föredragets slut.

I föreningen inskrefvo sig 34 medlemmar. Interimstyrelse valdes och utsågos i densamma fru Anna Stenson,

1907-07-08 Fröken Anna Lindhagen från Stockholm inspirerade till att bilda lokalavdelningar av Förening för Kwinnans Politiska Rösträtt, F.K.P.R. De blev en maktfaktor när kvinnan 1921 fick rösträtt i riksdagsvalet (Skellefteblad-det)

Arbetarrörelsen och demokratin

Christer Larsson, Ursviken

Den som läser protokoll från arbetarrörelsens möten i början av 1900-talet hittar inte mycket om ens något om kampen för rösträtt. De fackliga organisationerna behandlar ofta frågor om arbetsköparnas, företagens krav på lönesänkningar.

För att inte säga deras ovilja att överhuvudtaget vilja förhandla med den fackliga organisationen. Man ville ensidigt diktera villkoren gentemot de anställda arbetarna.

”Arbetsgivarna ville ha personliga arbetsavtal med var och en. Då kunde de själva bestämma innehållet: ’Du kan börja i morron kl. 6, vi arbetar 10 timmar om dagen, du får 30 öre i timmen.’ Punkt och slut.”

Källa: HUR ARBETARRÖRELSEN KOM TILL SKELLEFTEBYGDEN. Minnen och miljöer 1900 – 1935. Red John Olofsson

Arbetarrörelsen kommer överhuvudtaget sent till Västerbotten. Tillresta agitatorer vittnar om vilket mörker de möter i norra Västerbotten; ”socialistskräcken” var fruktansvärd, rapporterar en agitator hösten 1908. Den allmänna okunnigheten och rädslan för ”de röda” var utbredd.

Det hindrar inte att vi kan hitta tidiga konflikter mellan arbetarkollektivet och företagsägare, till och med strejker. År 1889 var det 150 arbetare i som arbetade med älvrensning i Bysketrakten som strejkade. Även en strejk i Bureå bland stuveriarbetarna ska ha skett 1899.

Källa: SOCIALDEMOKRATIN I VÄSTERBOTTEN Uppkomst och utveckling. Mauritz Nyström

Ytterstfors tidigt ute

Frågan i början handlade om att överhuvudtaget bilda lokala fackliga och politiska organisationer, vilket inte var lätt. Motståndet från företagen var starkt; som anställd kunde du riskera att bli utan arbete om du blev medlem i en fackförening.

År 1907 bildade Sågverksarbetarna i Ytterstfors en fackförening. Dagen efter sammankallade disponenten Uno Norman arbetarna till möte och förklarade hur oförståndigt det var att lyssna till främmande uppviglare.

Den främmande uppviglaren var Gustav Blixt från Sävenäs, som var den som agiterat för bildande av fackförening. Disponenten ville att allt skulle förbli vid det gamla.

Så blev det också – i alla fall en tid. Men i januari 1909 gjordes ett nytt och nu lyckat försök att bilda fackförening. Det blev en avdelning som anslöt sig till Sågverksarbetareförbundet samma månad. Det första som hände var att de av disponenten fick motta en varning.

Bland det första den nya lokalavdelningen hade att ta itu med var att förhandla fram ett avtal vid det nya sliperiet. Avtalet blev lyckat, förkortad arbetstid från 12 timmar till 8 och höjd timlön.

Agitationen skedde ofta på offentliga möten. Sköttes av lokala krafter, som exempelvis den nyssnämnde Gustav Blixt. Men kring sekelskiftet allt oftare av tillresta agitatorer söderifrån.

”Vad var då det politiska budskapet innehåll dessa år? Att döma av tidningsreferat och samtida rapporter rörde den första tidens agitation främst nödvändigheten av självständig och socialistisk facklig och politisk organisering.
– Man propagerade också för partiets tidningar,
– Därefter kom rösträttsfrågan.
– Ett annat ämnesblock i agitationen var sociala frågor, arbetarnas livsvillkor i stort samt arbetstidens längd och nykterheten, …”.

Källa: SOCIALDEMOKRATIN I VÄSTERBOTTEN Uppkomst och utveckling. Mauritz Nyström

Agitatorerna var flera. En flitig agitator i Västerbotten var F. E. Elmgren. Under 1900-talets två första årtionden genomförde Elmgren över 700 möten i Västerbotten.

Byske arbetarekommun beslutade i maj 1914 att planera Elmgrens turné i Byske socken; Byske, Selet, Fällfors, Lundfors, Gagsmark, Källbomark. Eventuellt också i Åbyn, Renholmen, Furuön, Drängsmark, Ostvik och Frostkåge.

En dryg vecka senare fick dock arbetarekommunen revidera planen, eftersom Elmgren bara hade sex dagar på sig. Ordningen blev Frost-

kåge, Drängsmark, Furuögrund, Gagsmark, Renholmen, Byske, Selet och Fällfors. Åtta agitationsmöten på sex dagar!

Kata och Röda bilen

Året därpå, i januari 1915, anordnades i Byske ett möte med en annan flitig och omtyckt agitator – Kata Dahlström, född 1858.

Hon var en kvinna från övre medelklass som vigde en stor del av sitt liv åt att agitera för arbetarnas och kvinnornas organisering. Kata var den första kvinnan i Socialdemokratiska partiets styrelse.

Kata Dahlström åker i röda bilen från Byske (Skellefteå museum, färglagd)

Två år senare var det tid att planera nya agitationsmöten med Kata Dahlström. Den här gången åkte hon med den ”röda bilen” till Byske, Ostvik, Östanbäck, Drängsmark Fällfors, Renholmen och Furuön.

Kata Dahlström besökte även Bureå men det var ca fem år tidigare.

”Hon arrangerade ett socialdemokratiskt agitationsmöte under bar himmel i ’Korsvägen’. Men blev omedelbart stoppad och bortkörd av den nitiska lokala Polisen, som inspirerats antingen av disponenten, Gud eller någon lokal trafikförordning.

Historien berättar då att Rubin Berggren steg fram, äskade tystnad och riktade sig till Kata Dahlström och sa: ’Hördu kweinna, du kan stå oppå gårln mein å prata. Där konna deim eint kör bort de.’

Kata Dahlström, som måste ha uppfattat åtminstone delar av den vänliga inviten, höll alltså sitt agitationstal från Berggrens trappa …”.

Källa: P. O. Enqvist i HUR ARBETARRÖRELSEN KOM TILL SKELLEFTEBYGDEN. Minnen och miljöer 1900 – 1935. Red John Olofsson

Röda bilen var ett initiativ av Socialdemokratiska ungdomsförbundet 1911. Inför riksdagsvalet det året använda man en öppen bil som agitatorerna åkte med och som talaren kunde stå i. Högern svarade på initiativet och åkte runt med en blå bil.

Nederlaget

Den landsomfattande storstrejken 1909 blev ett bakslag för arbetarna och deras organisationer. I Örviken deltog arbetarna i strejken och fick känna på hur det kan vara att förlora en kamp om levebrödet. Och de som bodde i företagets baracker blev avhysta.

År 1907 hade man bildat en avdelning av Sågverks, men den överlevde inte storstrejken och dess konsekvenser med utträden, utflyttning och emigration. Inte förrän 1917 kunde en ny avdelning bildas.

Örviken var en av många platser där både fackliga och politiska organisationer slogs sönder av strejken 1909. Det tog flera år innan rörelsen på allvar kunde återhämta sig. Men när solidaritetstanken en gång vunnit fäste, så var det bara en tidsfråga innan den åter slog ut i blom.

1a maj 1909 med första demonstrationståget i Sävenäs (Skellefteå museum, färglagd).

Första Maj var ett tillfälle som användes för att föra ut politiska krav. 1917 samlade 1:a majdemonstrationerna över 10 000 deltagare i Västerbotten.

En lifsfråga af första rang

P. O. ENQUIST 1978, författare och dramatiker

Dessa anteckningar om den första arbetarföreningen i Bureå var tidigare publicerade i boken ”Hur arbetarrörelsen kom till Skelleftebygden”, ABF Skellefteå 1978 sida 64-69. (Texten är något redigerad av redaktionen).

Enquist har tagit del av originalprotokollen på Folkrörelsearkivet i Skellefteå där de fortfarande förvaras. Dessa protokoll ger också viktigt bakgrundsmaterial för den samma år utkomna romanen ”Musikanternas uttåg”, särskilt sidorna 140-202. Protokollsboken från Bureå Fristående Arbetarförening finns nu också i avskrift på Bure Arkiv.

Det var ett 40-tal medlemmar som antecknade sig vid Bure Fristående Arbetarförenings första möte – den 25 april 1907 – och efter visst dröjsmål kom man fram till en styrelse bestående av Frans Eriksson, ordf. Johan Enmark, vice ordf. Gustav Bergman, sekr. J L Jonsson, vice sekr. och Konrad Nyberg, kassör.

Det var dock aldrig styrelsen som förde de direkta förhandlingarna med bolaget i de redan från början talrika fackliga tvisterna om timlöner och ersättningsprinciper. Speciella förhandlingskommittéer valdes ofta, eller ”förtroendemän”, som hade att framföra arbetarnas bud och sedan återkomma med svar.

De två första förtroendemännen hette Andreas Enmark och Erik Eriksson; det är notabelt att enligt stadgarna så måste dessa förtroendemän också vara godkända av arbetsgivarna!

Bureå såg (Skellefteå museum, färglagd)

Söndagsarbete

Det första året är annars lugnt och många större eller mer dramatiska konflikter kan utläsas ur protokollen.

I april 1908 föreslår någon försiktigt ”att få söndagskvällen ledig på sågen", vilken fråga snabbt bordläggs på obestämd tid. På samma möte tar man upp frågan om föreningen bör fortsätta sin verksamhet; man tvekar tydligen på föreningens styrka och effektivitet. Det ”beslöts att fortsätta med föreningens verksamhet”.

Det är dock uppenbart all föreningen agerar ytterst försiktigt och ogärna vill verka påstridig gentemot bolagsledningen. ”Framkom förslag om att bakdragare på sågen skulle få sig en hjälpare för att kunna hålla rent från ramarna, vilket förslag blef afslaget”.

I frågan om söndagsarbete kommer så plötsligt i maj 1908 ett kategoriskt uttalande: ”Blef beslutat att söndagskvällens arbete på sågen blir uteslutet fr.o.m. den 24 maj.”

I samma protokoll beslutas om ett i sitt sammanhang kuriöst och gåtfullt ekonomiskt anslag.

”Blef beslutat att föreningen skall, i likhet med två andra föreningar, skänka en summa pengar till de pojkar som i vår har gått ut från skolan till ett nytt testamente åt dem var. Blef ej bestämt något visst belopp, utan en tredjedel utav de pengar som skulle gå åt för detta ändamål.”

Vad låg bakom? Var det äkta trosomsorg om de unga pojkarna eller var det rent taktiska skäl som spelade in för den nystartade fackföreningen; ville man radera bort intrycket av antireligiositet och rabulism?

Låg arbetstakt?

Ofta tycks frågor som gällde konflikter om själva arbetsintensiteten ha diskuterats. I september 1908 har en förman förolämpat några arbetare genom att påstå att arbetstakten var för låg och timpenningen för hög; styrelsen fick i uppdrag att i samarbete med de förolämpade utreda frågan.

Ännu så länge är dock konflikterna relativt få. Det är först i och med storstrejkåret 1909 som stämningen hårdnar. Konjunkturen stupar brant nedåt, tiderna blir sämre, det blir taktiskt riktigt för arbetsgivarna att ta strid. Och striden kommer nu också …

Arbetsstyrkan vid Bureå såg.
(Skellefteå museum, färglagd)

Konrad Andersson

Den första konflikten tycks ha börjat som en nästan privat uppgörelse. Ett hastigt inkallat sammanträde den 6 februari 1909 har att ta ställning till ett fall av godtyckligt avskedande som ägt rum natten innan.

Det var ”frågan angående förvaltar Tidblads förfarande, da han natten mot den 6 februari afstannade sågen samt afskedade Konrad Andersson från sin befattning som sågställare”.

Stämningen på mötet var upprörd. En resolution antogs, där man krävde att arbetarna skulle ha betalt för den tid sågen måste stå, samt att ”om förvaltaren skulle upprepa sitt brutala förfarande en gång till, skulle arbetet nedläggas tills förvaltaren avskedats.” Vidare skulle Konrad Andersson återfå sin plats, om han så ville.

Förtroendemännen avsändes omedelbart till disponent Friman och de återkom med en rapport som tycks ha varit positiv. Alla kraven accepterades

Lönesänkning?

Men redan den 19 februari kommer nästa konflikt. Bolaget hade i ett slag sänkt lönerna med 15 % och en spontan strejk hade uppstått. Bureå Fristående Arbetarförening utlyser extramöte och beslöt att ”upptaga strejken som sin sak”.

Kraven från föreningens sida förfaller idag modesta; man begärde oförändrad betalning med 37 öre per 100 st timmer.

Vad bolaget nu svarar är en smula oklart. Enligt protokollet hade förvaltare Tidblad yttrat att ”han skulle ändra prisnotan så dem skulle få igen den på lördag, men att hon skulle komma att upptaga samma pris. Han hade även yttrat att de som ville ha arbete hädanefter skulle anmäla sig hos sågmästare Gren innan måndagsmiddag och att dem då skulle få höra när sågen skulle dras på.”

Det blev omröstning. Ordföranden ställde frågan om det var någon som tänkte gå och anmäla sig. Enigheten var total, strejken skulle fortsätta. Man tog ett beslut att ”föreningsmedlem som

bevisligen ertappas med att under konflikten uppträda svikligt eller med onödigt obehöriga resonemang om förhandlingarna, efter återställd fred bojkottas.”

Nästa dag konkretiserades bolagets bud: 32,5 öre per 100 timmer. Föreningen avslår budet.

Förlikningsman

Måndagen kommer med oförändrat låsta positioner från båda håll och man beslöt enhälligt att tillkalla statens förlikningsman. Konrad Nyberg, Nic Nyström och Gustav Bergman utsågs att verkställa beslutet.

Någon gång under konflikttiden måste ett större opinionsmöte ha organiserats. En skiss till resolution finns nämligen bevarad, avsänd av ”Bureå Arbetare samlade till ett antal av omkring 200.”

De tvåhundras resolution till bolaget, arbetsgivarna, bör läsas långsamt och med eftertanke. Den avslöjar en hel del av den verklighet som finns där bakom:

”Då det för närvarande råder den största oreda som kan tänkas med den yttre förvaltningen, faller det sig synnerligen svårt att för närvarande komma till något resultat om en aftalsändring som kan godkännas af Bolaget å ena sidan och af Arbetarkåren å andra sidan.

Då det vid alla möjliga tillfällen särskilt påpekats att det är arbetarkårens försoffning och slöhet som är skulden till det dåliga resultat som rapporterna utvisa under juni, juli, augusti september och oktober för att inte nämna november, då det möjligen varit naturhinder att räkna med – mot det ständigt återkommande talet om arbetarkårens oanvändbarhet, som vi ej ämna finna oss i i fortsättningen, utan anse vi oss nödsakade att sätta oss i förbindelse med Aktieägarne och söka få till stånd en sakkunnig utredning med biträde av staten å vår sida.

Då vårt anseende som arbetare är för oss en lifsfråga af första rang, ämna vi ej prisgifa det åt någons godtycke. Mot ofvan nämnda beskyllningar ta vi oss friheten påpeka det synnerligen goda förhållande som varit rådande här förut mellan förvaltningen och Arbetskåren.

Det har ej varit ovanligt att förvaltningen anordnat samkväm med kaffe m.m. men Arbetskåren har äfven visat sig förstå och uppskatta förvaltningen genom att gemensamt tilldela dem presenter som minne från Arbetskåren.

Härtill kommer att hufvudparten af arbetskåren varit med om att upparbeta denna affär från ett Bondehemman på några tusen till ett Millionbolag. Vi hafva även varit med om att bevittna att ett 50tal arbetare fått mottaga Patriotiska Sällskapets silvermedalj.

Att arbetarne blivit till någon del förslöad och likgiltig och i viss mån mistat intresset för arbetet, men hur kan det vara annorlunda när vi. på grund af att sågen för det mästa står af olika orsaker, till stor del beroende på det hufvudlösa ombygge som är gjort och omgjort flera gånger, till kostnad för både Bolaget och arbetarne.

Det är tvivel underkastat om det blir någon sågning alls, om vi skall kalla på yrkesinspektionen.

Ordningen är sådan att en morgon då vi kommer till sågen kl. 6 fm, så är timret som skall sägas på Björkön. Klockan halv nio kommer det därifrån och …”

Där är resolutionsutkastet slut, en protokollsida bortriven. Det finns här många saker att dröja vid, förutom den friska och sakliga aggressivitet som präglar stilen.

Notabelt är framför allt den moraliskt färgade upprördhet man visar över beskyllningarna att vara dåliga arbetare - anseendet som arbetare var ”en lifsfråga af första rang” och man reagerade med all rätt våldsamt mot arbetsgivarens försök att förklara konjunkturnedgångens sjunkande resultat med att arbetarna var ”förslöade”.

Påpekandet att det de facto varit arbetarkåren som upparbetat bondehemmanet till en miljonaffär innehåller onekligen en poäng, på samma sätt som det lite hjälplösa påpekandet att man samlat ihop till presenter åt Bolaget (!!!) för att visa sin goda vilja, visar på något av tidsandan.

Strejken fortsätter

1 alla fall; strejken fortsatte. Problemet om arbetet på söndagskvällarna återkom nu, man hade uppenbarligen från bolagets sida krävt sõndagsarbete. Fronterna hårdnade, förlikningsman var eftersänd men hade ännu ej hört av sig. Man beslöt telefonera ”för att höra om han fått någon skrifelse från oss”.

Mitt i alltihop återkommer så problemet med biblarna till skolpojkarna. Räkningen hade kommit och räkningen ”som gick till biblarna är det afgående skolpojkarna godkändes till betalning.”

Nästa dag nytt sammanträde. ”Beslöts att Konrad Nyberg och Frans Eriksson skulle gå och telefonera till förlikningsman och höra hur han ville hafva det ordnat då han kommer.”

Nästa protokoll är daterat den 4 mars 1909. Det är skrivet i nederlagets tecken. Förlikningsmannen kunde eller ville uppenbarligen inte lyfta upp budet till den gamla nivån.

Man samlas klockan 7 på kvällen och resultatet är uppenbart. ”Ordf. lät höra resultatet öfver underhandlingarna på kontoret den 4:e dennes. Resultatet blef ringa och intet.

Disponenten var bestämd för att ingenting uppgå på de prislistor som där vore utlagda. Och kommittén kunde ju ej frångå de beslut som af föreningen vore gjorda, helst som ingen medelväg kom på fråga.

Väktes förslag om föreningen bör fortsätta sin verksamhet eller icke. Det beslöts enhälligt att omedelbart upplösa föreningen på grund af att hon ansåg sig ej vidare kunna uträtta något i arbetarnas intresse.”

Upplösning

Strax efter meddelar en paragraf lakoniskt: ”Beslöts att förtroendemännen skulle delgifva Disponenten föreningens beslut.”

Segraren skulle få bud om kapitulationen, det fanns en bitter lågmäldhet i paragrafen som överlevt alla dessa år.

I samma ton avslutas protokollet från det sista av Bureå Fria Arbetarförenings sammanträde. Man beslöt att ”föreningens kassa skulle tillfalla sjukkassan sedan alla räkningar vore betalda.”

Den sista av dessa räkningar gällde skurning av lokalen. Man skulle bara skura upp efter sig, betala skurningen och så var det slut.

Demonstrationståg i Bureå. Bilden tagen från Maja Åströms fotoateljé.

(Maja Åström/Skellefteå museum, färglagd)

Sekreteraren Gustav Bergman använde sedan protokollsboken till privat kassabok under två år. Räkenskaperna är förda med stor omsorg. 1909 års inkomst var 952 och 41 öre. 1910 års inkomst för den Bergmanska familjen i Bureå var 1 057 kronor och 1 öre.

Det var inte precis för välståndet man förde kampen. Det var för möjligheten att överleva.

Februarikonflikten i Bureå var en av de otaliga små konflikter som bildar storstrejkens bakgrund på den svenska arbetsmarknaden.

Svenska Arbetsgivarföreningen hade initierat och vunnit de flesta; ändå ville man nu ta den stora striden för att i grund krossa den svenska arbetarrörelsen. Den 14 juli sände man till LO ett slutgiltigt ultimatum enligt vilken samtliga kvarstående konflikter (de var då tio till antalet i hela Sverige, med sammanlagt 2,500 inblandade) skulle lösas på företagarnas villkor. Annars skulle det bli lockout i två etapper, den 26 juli och den 2 augusti. Lockouten skulle då drabba 163,000 svenska arbetare.

Fackförening bildas

Storstrejken blev arbetarrörelsens svar på lockouten. Den berörde även Bureå och när den

kom, visade det sig att Bureå Fria Arbetarförening mycket snabbt hade fått en efterträdare.

Bakom organisationen av denna föregångare till Sågverks 238 stod agitatorn Gustav Blixt, bosatt i Ursviken under några år i början av seklet.

En av de sista dagarna i mars månad 1909 samlades en grupp arbetare i Karl Hedlunds gård i Bureå. Initiativtagare var Gustav Blixt och föreningen skulle gå till hävderna som ”storstrejksfackföreningen”.

Ca 1916. Gustav Blixt sittande längst t.v. på golvet. (Skellefteå museum, färglagd)

Gustav Blixt var föreståndare för Byske Kooperativa Handelsförening 1915-1918. Bilden visar Verdandilogen 1013 Framtidskämpen i gamla Byske Folkets Hus

Handlingarna från de två är den levde har uppenbarligen gått förlorade någon gång på 40talet, men de yttre konturerna av vad som hände kan urskiljas.

Strejkdeltagandet var under den första veckan så gott som 100-procentigt. Man utsatte strejkvakter och samarbetade med övriga strejkande arbetare i skellefteådalen.

Strejkutskottets ledamot i Bureå var Frans Eriksson, fackföreningens ordförande resp. kassör var NA Eriksson och Aron Häggblom, båda drivande krafter under strejken.

Nytt nederlag

Men strejkrörelsen minskade snabbt i effektivitet vad Bureå beträffar. Redan efter knappt två veckor kunde bolagsledningen stolt tillkännagiva att man körde med praktiskt taget full kapacitet och att mängder av ”arbetsvilliga” infunnit sig.

De flesta av dessa bodde, som man kunde vänta sig runt om i byarna men även inom bureåarbetarnas egna led brast sammanhållningen.

Det som till sist återstod av motstånd var en kärna av lojala och solidariska arbetare organiserade i facket, med namn som Karl och Per Nyberg, Aron Häggblom och Frans Eriksson i spetsen.

Redan den 25 augusti hade disponenten för bolaget låtit meddela ”för undvikande av missförstånd”, att ”medlemmarna efter stridens slut ej hade att vänta arbete i större utsträckning”.

Polis användes vid några tillfällen för att skydda strejkbrytarna och vid ett tillfälle förekom uppenbarligen ett litet välment sabotage mot produktionen: en timmerbom öppnades för att släppa timret till havs.

”Musikanternas uttåg”

Den skara som höll ut in i det sista, den var inte stor. Det kan ha varit ett tjugotal man mot slutet. I varje fall rymdes de under de sista mötena i Aron Häggbloms kök, där strejkmötena hölls.

”Det var trångt, vi satt på diskbänken i Arons kök, men nog rymdes vi”, säger Karl Nyberg som lever än och minns. Fragment ur strejkmötesprotokollet trycktes senare i en minnesskrift.

”§8. Väcktes fråga om striden skall fortsätta eller icke. Enhälligt, med ett rungande ja, beslöts fortsätta striden och att liksom vi följts från arbetet vi ock skulle följas tillbaka sedan striden avblåsts från Landssekretariatet.”

Så kom den s.k. ”rationella delningen” och nederlaget för den organiserade svenska arbetarrörelsen var ett faktum.

Också Bureås strejkande arbetare tvingades ge upp. En efter en tvingades de gå in på kontoret och be om arbete.

Dessa listor och svartlistorna finns ännu idag kvar. Några som varit speciellt aktiva hölls på halster ett tag; dit hörde t ex Aron Häggblom.

Några emigrerade till Nordamerika och Brasilien. Det som nu skulle komma var den svenska arbetarrörelsens allra svartaste och dystraste år, de år när man i efterdyningarna av det stora nederlaget försökte rekonstruera spillrorna av en nästan sönderslagen facklig organisation.

Folkomröstningen om rusdrycksförbud i Sverige den 27 augusti 1922

Besök gärna den lokalhistoriska portalen: lokalhistoriaskelleftea.se